

Egemen Bir Dinî Söylem Tarzı Olarak Ataerkillik

MUSTAFA ÖZTÜRK

ARŞ.GÖR., O.D.M. Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ozturk65@yahoo.com

Allah erkeği fallustan ötürü kadına üstün kılmıştır()
İbnu'l-Cevzî

Siz [kadınlar] belli periyodlarla yumurtluyorsunuz. Ben yumurtlamıyorum!
İsmet Özel

Giriş

Dinsel, siyasal ve ekonomik alanda erk ve iktidarın erkek tarafından temsil edildiği ya da aile başta olmak üzere tüm toplumsal ve yönetsel kurumlarda kadına oranla erkeğin ağır bastığı bir yapılanma biçimi olan ataerkil (patriyarka) sistemin tarih içerisinde nasıl ortaya çıkıp kökleştiği, sabit mi yoksa izafi mi olduğu gibi problemler, özellikle insan ve toplumbilimcilerin zihinlerini öteden beri meşgul etmiş ve yapılan araştırmalarda konuyla ilgili değişik savlar ileri sürülmüştür.¹

Sistemin sosyolojik ve antropolojik köken[ler]i henüz tam tespit edilememiş olmakla birlikte, evren ve insanla olan ilişkimizin son kertede ataerkil bir dille yapılandığı ve belli başlı düşünce kategorilerimizi bu dil sisteminin belirlediği, kuşku götürmez bir gerçektir. O kadar ki, "erkek, a priori olarak kadın türdeşi karşısında mutlak üstündür" tezine dayanan ataerkil sistem, F. Capra'nın deyişiyle, "hemen her tarafı istila etmiş olduğundan, kavranılması hayli güç bir hâle gelmiştir."²

F. Berktay, muhtemelen tektanrılı dinlerin geleneklerinin tümünde mevcut olmasından ötürü yakın bir geçmişe kadar âdeta her biri sünnetullah gibi algılanan ve bu yüzden sorgulama ihtiyacı dahi duyulmayan ataerkil sistemin/söylemin belli başlı önkabullerini/kalıp yargılarını şöyle özetlemiştir:

¹ Mesela bkz. Evelyn Reed, *Kadının Evrimi: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul 1993, II. 68 vd.; Elisabeth Badinter, *Biri Ötekidir*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul 1991, s. 12; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul 1986, s. 217.

² Fritjoff Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. M. Armağan, İstanbul 1989, s. 25.

Erkekler 'doğal olarak' daha güçlü ve akılcıdır; dolayısıyla egemen olmak ve hükmetmek için yaratılmışlardır. Buradan, erkeklerin siyasal olanı, devleti temsil etmeye daha elverişli oldukları sonucuna varılır. Kadınlar ise 'doğal olarak' daha zayıf, akıl ve rasyonel yetenekler açısından daha aşağı, duygusal bakımdan daha dengesizdir; bu da onları güvenilmez ve siyasal katılım açısından elverişsiz kılar. Dolayısıyla, siyasal/kamusal alanın dışında kalmaları gerekir. Erkekler, rasyonel zihinsel yetenekleriyle dünyayı yorumlarlar ve düzene sokarlar. Kadınlar, çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri dolayısıyla günlük yaşamın ve türün yeniden üretilmesi işlevini yüklenirler. Her iki işlev de önemli kabul edilmekle birlikte, erkeklerin işlevinin daha üstün olduğu varsayılır. Başka bir deyişle, erkekler 'aşkın' (*transcendent*) etkinliklerle, kadınlar da -her iki cinsin alt sınıftan mensupları gibi- 'içkin' (*immanent*) etkinliklerle uğraşırlar. Aynı şeyi farklı bir biçimde ifade edecek olursak, erkekler ölümsüz kültür ürünleri yaratırken, kadınlar ölümlü bedenler yaratmakla daha 'aşağı' bir iş yapmış olurlar.³

Kısaca, kadının erkeğe tâbi oluşunu doğal bir zorunluluk olarak kabul eden ve yine kadını her hâlükârda idare edilmesi ve yönetilmesi gereken nâkıs bir varlık olarak gören ataerkil sistemdeki⁴ bu kalıp yargıların hemen tamamı, günümüzün erkek egemen İslami söyleminde de açıktan veya zımnen kabul görmüş olup, neredeyse her biri birer aksiyom olarak gerek zihinsel gerekse dışsal dünyadaki eski itibarından hiçbir şey kaybetmemiştir. İsmet Özel'in *Sorulunca Söylenen* (İstanbul 1999) adlı eserinde yer alan bir röportajından alıntılarımız pasajlar, bu olguyu çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir:

Serpil Gülgün: Zihinsel olarak kadınlar neyi yapamıyor? Söyler misiniz?

İsmet Özel: Menstruasyon (ay hâli)... Siz belli periyodlarla yumurtluyorsunuz. Ben yumurtlamıyorum. O dönemlerdeki ruh hâliniz nedir? Sizin tavırlarınız değişiyor mu o zaman? Kararlarınızı her zamanki gibi mi veriyorsunuz?

Gülgün: Kadını, sırf ay hâlleri yüzünden kirlî, şeytanın işbirlikçisi gibi sayan bazı hristiyan azizleri gibi düşünüyor gibisiniz. Biyolojik bir farklılığı eşitsizlik temeli yapmak ister gibisiniz. Kadınlar, kaniyor diye tapınaklardan uzaklaştırılmış...

Özel: Bu Yahudilikte de böyle, Müslümanlıkta da...

Gülgün: Kadınlar regl olmasaydı insan nesli de olmazdı, doğum olayı gerçekleşmezdi. Sizce doğum yüceltilirken kadını aybaşı nedeniyle dışlamak doğru mu?

Özel: Mesela ay hâlinde kadın, Kur'an-ı Kerim tutamaz. Oruç tutamaz, namaz kılamaz. Onun için kadınların dini noksandır denir. Elbette buna inanıyorum. Çünkü inanmam gerek. Müslüman olmak bu demektir.

Gülgün: O zaman siz Müslümansınız ama İsmet Özel değilsiniz. Farklı görüşleriniz olamaz mı?

³ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul 1995, s. 26-27.

⁴ Georges Duby, *Erkek Ortaçağ*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s. 112.

Özel: Ben Allah'ın kuluyum. Bunu özellikle vurgulamak isterim. Siz de Allah'ın kulusunuz ama ben kabul ediyorum, siz reddediyorsunuz.

Gülgün: Biz de reddetmiyoruz, ama sadece bazı konularda katı değiliz. Oysa siz toplumun bir kesimine teslim olmuş gibisiniz.

Özel: Hangi kesimine... Ben Allah'a teslim oluyorum. Kadının ikinci sınıf olduğunu söylemiyorum. Erkeklerin bir derece üstün olduğunu, kadınların dininin eksik olduğunu söylüyorum.

Gülgün: Akılları da noksan mı?

Özel: Tabii, buna bağlı olarak akılları da noksandır. Dini noksan olduğuna göre...

Gülgün: Size göre bir kadının kafası 20 gün çalışıyor, diğer günler uykuda...

Özel: Ne yapalım. Böyle yaratılmışız. Siz Allah'ın koyduğu kanunlara karşı mı geliyorsunuz? Ne yapalım? Noksanlar işte... Dinî vecibeler bakımından noksanlar. Bunu etkilediği oranda zihinsel olarak noksanlar...⁵

A. Modern Dönem Ataerkil Dinî Söylemin Parametreleri

İslamcı aydınlar arasında uzlaşmaz aristokrat tavrıyla temayüz eden İsmet Özel⁶ tarafından efradını cami ağyarını mâni şekilde özetlenen ataerkil dinî söylemin modern dönem alaturka versiyonunu irdelemenin en kestirme ve belki de en sağlıklı yolu, söylemin faillerinin dinî düşünce evrenindeki kadın tasavvurunu daha detaylı bir şekilde ortaya koymaktır. Çünkü, bahis konusu olan söylemin tüm kodları kadında, daha doğrusu kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkisinde saklıdır. Bu yüzden, konunun 'kadın' ekseninde işlenmesi, tercihten çok zorunluluk arz eden bir keyfiyete sahiptir.

Mamafih, günümüz Türk toplumunda modernizmin sunduğu hayat tarzına pratik yaşam boyutunda direnmeye çalışan ve İslami duyarlılığından ötürü mevcut sisteme rezerv koyan Müslüman erkeklerin kadın konusundaki yaklaşımlarının homojen bir görünüm arz ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira, hâlen hayatiyetini sürdüren çeşitli tarikat ve cemaatlerin erkek egemen dünyasında, –tasavvufi gelenekteki yerleşik kadın tasavvurunun bir tezahürü olarak⁷– agorafobisi bulunmayan, özgür, yetkin ve gerçek anlamda 'özne' kimliğine sahip bir 'kadın' varlığından söz etmek neredeyse imkansızdır. Aynı durum, özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan geniş halk kitleleri tarafından içselleştirilmiş olan ve Doğu'ya doğru uzandıkça çok daha yoğun bir şekilde tecrübe edilen folklorik İslam geleneği için de geçerlidir. Buna karşın, müşterek bir lakapla 'İslamcı' olarak nitelenebilecek tüm aydın –entelektüel değil!– veya kısmi aydın çevrelerin dinî düşünce dünyasında 'kadın', iman et-

⁵ İsmet Özel, *Sorulunca Söylenen*, İstanbul 1999, s. 119-120.

⁶ Özel'in İslamcı aydın kimliğine dair bkz. Necdet Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, İstanbul 1996, s. 197-202.

⁷ Bu konuda bkz. Süleyman Uludağ, *Süfi Gözüyle Kadın*, İstanbul 1995, s. 20 vd.

miş olmak kaydıyla kendisine değer atfedilen bir varlıktır. Sözgelimi, kadın, müminedir, mücahidedir, inanmış bacıdır, Fatih'i doğuracak yaştadır, anadır ve dolayısıyla cennet ayağının altındadır vs.

Gerçek mânâda inanmış olduğu varsayılan kadına bakış açısını, bir yandan müspet değer içeren bu sözlerle ifadelendirme; diğer yandan da çeşitli kitap ve dergilerin kapak sayfalarında, arabesk bir zevk ve tasarımın ürünü olan 'güf', 'üstü örtük meyve' ve benzeri illüstrasyonlarla simgeleme itiyadında olan dini bütün müzekkerlerden, özellikle İslam'ı alternatif bir siyasal düzen olarak yorumlayan kalabalık bir kesim, söz konusu varlığı siyasal platformlarda genellikle fon olarak kullanma eğilimiyle dikkati çekmektedir. Buna mukabil, duruş itibarıyla sivil itaatsizliği temsil eden ve İslam'ın siyasal ve kamusal yanından çok, kültürel ve bireysel yönü üzerinde kafa yoran az sayıda İslamcı erkek-aydın ise, -İsmet Özel ve bizim bilemediğimiz diğer istisnaları dışında- gerek aydın olma duyarlılığının, gerekse karşıt aydın ve entelektüellerin İslam ve kadın konusundaki eleştirilerini cevaplama gayretinin bir sonucu olarak, kadını titizlikle seçilmiş kelimelerle tavsif ve tanımlama konusunda gösterdikleri hassasiyetle temayüz etmektedir. Sözgelimi, Ali Bulaç'a göre,

kadın erkeğin kalbidir. Mevlana Celâleddin'in deyimiyle, erkek her akşam gerdeğe girer gibi yatağına girer. Erkek hanımıyla yatakta yatarken bir gözü onda, öbür gözü aşkın hakikatin yurdunda evrensel, kozmik ve ebedî varoluşu yaşar. Bir erkeğe varoluşun derin ve sahici sırlarını bu bilinçte olan bir kadından başka hiçbir şey taturamaz (...) Erkek sükunetini, dinginliğini kadında bulur. Erkek taşan, kabaran bir nehir, kadın onu kabul eden kutlu bir denizdir. Erkeğe merhamet ve sevgiyi telkin edip tattıran kadındır. (...) Müslüman kadının vücudu bir araç değil, bir eylemdir. O, tattığı cinselliğin meşru meyvesi olarak göz aydınlığı olan kutlu çocuklarla ödüllendirilir ve kendi elleriyle, ninnileriyle, emek ve özverisiyle, kadınca sezgi ve engin irfanıyla -ki kuşkusuz irfan zengin bir bilgi ve eğitimi gerektirir- yetiştirdiği ve toplumuna, halkına ve yurduna armağan ettiği çocuklarla kendi merkezi konumunda temel yapı taşıdır.⁸

Ne var ki, inanmış kadına ithaf edilen bütün bu müspet değer ifadelerinin -tek tek bireylere özgü istisnaları hariç olmak kaydıyla- sözden öte hemen hiçbir değeri yoktur. Zira, kadın gündelik yaşamda hâlen geleneksel sistem içinde kendisine biçilen rolü oynamaktadır. Patriyarkal iradenin belirlediği bu rolde erkek, gerçek özne, kadın nesnedir. Dolayısıyla, erkek fonksiyonel bir varlıktır; kadın ise, onun bir veya birkaç fonksiyonundan ibarettir. Erkek her hâlükârda buyuran, kadın buyruğa muhatap olandır. Erkek belirleyen, kadın belirlenene uyması gerektirir. Erkek tam, kadın eksiktir. Erkek rasyonel, kadın duygusal ama dengesizdir. Erkek emin, kadın gayrime'mundur. Kamusal görünürlük söz konusu olduğunda ise, erkeğin aksine potansiyel bir fitnedir.

⁸ Ali Bulaç, *Din ve Modernizm*, İstanbul 1990, s. 135-136.

1. Kadın-Fitne İdentifikasyonu

Hakim İslami gelenekte tarih sürekli kötüye giden bir süreç olarak algılanır ve bu algılama, Ahir Zaman Peygamberi'ne atfedilen şu sözün delaletiyle dinsel bir temele dayandırılır: "İnsanların en hayırlısı benim kuşağım; sonra onları izleyenler; daha sonra onları izleyenlerdir..."⁹ Bu sözün mefhûm-i muhalifinden çıkan sonuç şudur: En hayırsız insanlar, Hz. Peygamber'e en uzak zamanlarda yaşayanlardır. Tabiatıyla, şu ânki fiilî yaşantıya sahne olan modern dönemde son derece hayırsız, fitne ve fesadın egemen olduğu bir dönemdir. İşte bu pesimist tarih telakkisi, günümüz erkek Müslümanlarının, içinde bulunulan zamanın fitne zamanı olduğu ve bu yüzden dindar kadının çok zaruri durumlar dışında evinden çıkmaması; bilakis İslam'a hizmetini, cihadını ve sair insani etkinliklerini eviyle sınırlandırması gerektiği şeklinde özetlenebilecek genel kabullerinin en temel dayanaklarından birini teşkil eder.

Modern-arabesk-alarurka üçlüsünün türevinden oluşan sosyal ve kültürel bir yaşantıyı ihtiyârî veya ıztırarî olarak tecrübe etmek durumunda kalan günümüz toplumunda kadının, cinsel bir meta olarak tüketilmesinin yanı sıra, kamusal alanda bireysel kimlik ve yetkinliğini kanıtlama veya ekonomik özgürlüğünü elde etme adına sarhoşların yılışıklıklarına hedef olduğu garsonluğu, oturduğu sandalyenin kimi zaman bir paravan işlevi gördüğü sekreterliği ve çeşitli alanlarda vücudunu sergilemek suretiyle icra etmeye çalıştığı sözde sanatçılığı gibi sanal etkinlikleri, ataerkil dinî söylemdeki kadın-fitne özdeşliğinin güçlenmesinde rol oynayan kayda değer faktörler arasında sayılabilir. Ancak, söz konusu özdeşlikte başat rol oynayan unsur, kadının akıl ve düşünceden ziyade beden ve bedensel arzuları hatırlatan bir varlık olarak algılanmasıdır. Genellikle dinî argümanlarla desteklenen bu algılamaya koşut olarak kadının 'fitne' yaratma özelliğinin bulunduğu düşünülmemekte ve böylece onun toplumsal alanda denetlenmesine meşru bir gerekçe oluşturulmaktadır.

'Öteki' ile olan farkını çoğu zaman 'kadın' üzerinden anlatmayı tercih eden ataerkil söyleme göre, kadının mahrem alanın dışında arz-ı endam etmesi ve dolayısıyla erkeklerin bakışlarına maruz kalması, toplumsal düzeni tehdit eden bir 'fitne' unsurudur.¹⁰ Burada söz konusu edilen fitne, kadının toplumdaki hareket alanını kısıtlamaya yönelik gerekçelerin en başında yer almakta ve pejoratif bir terim olarak, kadının sokağa adım atmasıyla birlikte başta cinsel günahlar olmak üzere, hem kendisinin hem de erkeğin bir dizi günah irtikap etmesi ve dolayısıyla dinî salâhın fesada uğraması ihtimali olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Ancak, salt erkeğin kamusal görünürlüğü söz konusu olduğunda, herhangi bir fitne ve fesat ihtimali üzerinde pek durulmamaktadır. Mesela, günümüz İslamcı yazarlarından birine göre,

⁹ Hadis için bkz. Buhârî, "Fezâilu's-Sahâbe" 1; Muslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 211, 212.

¹⁰ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul 1994, s. 65.

¹¹ Cihan Aktaş, *Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği*, İstanbul 1992, s. 26-27.

Bütün fitneler bir yana, kadın fitnesi bir yana... Neden öyle? Çünkü kadın fitnesi öyle bir fitnedir ki, o kendini sadece teşhir eder. Sana fiilen ısrarda bulunmaz. Onun ısrarı, zorlaması, senin içindeki duygularını isyana sevk etmekle, tahrikle olur. Seni nefsinle, şeytanınla baş başa bırakır. Azdırdığı nefis ve şeytanın, onun adına sana öyle musallat olur ki, o geçip gider, ama sen kendini kurtaramazsın. İsyân ettirdiği hislerin seni otomobil çarpmışa döndürür, ne yaptığını bilemez hâle gelirsin...¹²

Görüldüğü gibi, bu pasajdaki konumlandırmada fitnenin öznesi kadın, nesnesi ise erkektir. Bunun sebebi gayet açıktır; zira, ataerkil dinî söylemde ırz, namus ve iffet gibi ahlaki değerler, kadının hanesine kodlanmıştır. Bu kodlamaya göre, söz konusu değerlerin muhafazası kadına, kadının bekçiliği ise erkeğe aittir. Dolayısıyla, ahlaki bekçiliği onur, haysiyet ve şeref kodlarıyla da pekiştirilen erkek için, kadının bir tehlike ve tehdit ögesi olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Burada asıl şaşılması gereken durum, ataerkil dinî söylemdeki kadın-fitne özdeşliğinin, sayıca azımsanamayacak bir Müslüman kadın kitlesi tarafından da voluntarist bir biçimde karıksanmış olmasıdır. Nitekim, günümüzdeki çeşitli tarikat ve cemaatlerin müntesibi olan kadınların, ataerkil kalıp yargıların tümünü Allah'ın değişmez hükümlerine karşı gelmemek adına içsel-leştirilmiş oldukları ve hatta bir cemaatin bünyesinde yer alan kadın ve kızların, *Allāhumme ecimā min şerri'n-nisā' / ...belā'i'n-nisā' / ...fitneti'n-nisā'* (Allah'ım! Bizi [biz] kadınların şerrinden / belasından / fitnesinden muhafaza buyur.) diye vecd içinde dua ettikleri gayet iyi bilinmektedir.

Halide Edip'in, "Kadınlar, kendilerini sevenler için değil, kendilerine hükmedenler için can verirler."¹³ sözünü hatırlatan bu durum, tam olarak "kendi kendine gerçekleşen kehanet" (*self-fulfilling prophecy*) deyiminde ifadesini bulmaktadır.¹⁴ Hüseyin Hatemi, kehanetin kendi kendine gerçekleşmesini şöyle izah etmektedir:

"Bir adama kırk gün deli desen deli olur." mealince, kadınlardan bazıları da insanlığın hakim bölümü olarak kendilerine baskı yapan erkeklerin uydurdukları önyargılarla şartlanmış yanlış eğitim sonucu, bir yandan gerçekten de "İblis'e daha yakın olma" yalanını doğru imiş gibi benimser ve kabullenirken, cinsiyetlerinden haksız ve boş yere utanır olmuşlar...¹⁵

2. Kadın ve Mahremiyet

İslam'ın aktüel ataerkil yorumunda, modernizmin inşâ ettiği dünyanın 'mahza haram' bir dünya olduğuna ilişkin genel kabulden dolayı kadınlar, kamusal

¹² Ahmed Şahin, "Kadının Fitnesi Üzerine Düşünceler", *Zaman* gazetesi, 5 Temmuz 1993. Nakleden: Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler*, s. 156-157.

¹³ Bu söz için bkz. Jülide Sevim, *Tanrı'nın Sesi Kadın*, İstanbul 2001, s. 56.

¹⁴ Bu sözün kısa açıklaması için bkz. Burhanettin Tatar, "Kadın Bilincinin Özgürleşmesi Bağlamında Dil Sorunu", *İslâmiyât*, III (2000), sayı: 2, s. 50.

¹⁵ Hüseyin Hatemi, *Kadının Çıkış Yolu-İlahi Hikmette Kadın*, İstanbul 2000, s. 89.

alandan mümkün olduğunca el çektirilmekte ve bu el çektirme girişiminde, temel felsefesi hümanizm, sekülarizm ve demokrasi sacayağı üzerine kurulu modernizmin sunduğu hayat tarzı, inanan kadınların *harim* (saygın mekan) merkezli bir yaşantı sürmeleri gerektiği ilkesine meşruiyet zemini oluşturmaktadır. İşte tam bu noktada, erkekler tarafından tanımlanmış ve abartılmış bir annelik pozisyonuna vurgu yapılmakta ve buna bağlı olarak evde çocukla yalıtılmayı haklılaştırmaya yönelik birtakım gerekçeler üretilmektedir. Bu bağlamda Elif H. Toros, şöyle bir durum tespiti yapmaktadır:

Kadın için örülen koruyucu mekanlar içinde ona sunulan kadın imajına uyması beklenir. Onun bir eş ve anne olmanın dışında hiçbir sorumluluğu yoktur. Öyleyse kötülüklerden sakınmak için evinde olması gereklidir. O sağlam basmalıdır ki, bir ayağı bankalarda, toplu taşıma araçlarında, okullarda, devlet dairelerinde olan erkek, diğer ayağı ile vicdanını rahatlatasın; Müslümanlığını hissedebilsin...¹⁶

Ancak, İslamcı erkekler, kadının bir yönüyle geleneğin bekçiliği ve kolektif kimliğin koruyuculuğunu da tazammun eden ev merkezli konumunu daha farklı bir şekilde açıklama eğilimindedir. Onlara göre kadının bu konumu, 'içedönük' kadın doğasının bir tezahürüdür. Böylece onlar meseleyi bir yandan kadın-erkek iktidar ilişkilerinin sorgulanmasından sıyrarak 'biyolojik' –kadınların doğasına dayandığına göre demek ki kaçınılmaz– ve 'bilimsel' –doğruluğu sorgulanamaz– bir platforma çekmeye çalışır; diğer yandan da baskı unsuru tanımayan İslam'da 'kadın sorunu' diye bir şeyin varlığından haberdar olmadıklarını belirterek, Türkiyeli kadınların Batılı feministlere yaptıkları göndermeleri eleştirirler.¹⁷ Mesela Ali Bulaç'a göre,

çoğunluğuyla feministlerin Müslüman toplumun kadını hakkındaki bilgileri, ulu orta Batı kültüründen söz eden yarı aydınlarımızın bilgileri oranındadır. Ama yine de bu, Batı modernizminin ve yerli kapitalizmin bundan rahatsız olmasına engel teşkil etmez. Çünkü bizi asıl evlerimizde, mutfagımızda avlamak isteyen Batı modernizmi, Müslüman kadının geleneksel kimliğini kökten değiştirmedikçe, ürettiği yararlı yararsız her ürünün kolay kolay alıcı bulamayacağını ve evlerimize sokamayacağını çok iyi bilir. Yine o bilir ki, bizim geleneksel toplumumuzda, S. Hüseyin Nasr'ın güzel deyişiyle kadın evin kraliçesidir ve erkek eve konuk gibi gelir. "Yuvayı yapan dişi kuştur." özdeyişi, derin ve kapsamlı bir toplumsal rol ve sorumluluğu ifade eder...¹⁸

Görüldüğü gibi, Ali Bulaç'a göre, İslam'ın geleneksel dünyasında 'kadın sorunu' diye bir şey yoktur. Gerçi İslam'ın genel tarihi içinde birtakım sapmalar ve bozulmalar vuku bulmuş; binlerce yıllık mutlaklaştırılmış ataerkil aile düze-

¹⁶ Elif H. Toros, "Feminist Kime Derler?", *Zaman* gazetesi, 15 Eylül 1987.

¹⁷ Göle, *Modern Mahrem*, s. 123.

¹⁸ Bulaç, *Din ve Modernizm*, s. 134-135.

ninden kalma etkilerle kadın yer yer mağdur edilmiş; ancak, bütün bunlara rağmen kadın, geleneksel İslam'da ruhen özgür, cinselliğini özgürce yaşayan, yetkin ve kendinden emin bir kimlik ve kişiliğe sahiptir. Bunun aksini iddia etmek ise, Batı modernizminin acentalığına soyunmak demektir.¹⁹

Ne ki, Bulaç'ın reel olanı ideal olanın yerine ikame ya da olanı olması gereken biçiminde sunma şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşımı, İslami duyarlılığa sahip kadınlar tarafından pek inandırıcı bulunmamıştır. Mesela M. Gülnaz, Bulaç'ın "Feminist Bayanların Kısa Aklı" yazısına reddiye olarak kaleme aldığı makalesinde şöyle demektedir:

Patrilarkal baskı, kapitalist ya da sosyalist... baskıların yanında süregelen bir olgudur. Bugün tarihimiz ve kültürümüz de bu baskıdan payını fazlasıyla almıştır (...) Bu coğrafyada kadının aşağılanmadığı iddiası koskoca bir yalandır (...) Bizim tarihimizden ve kültürümüzden dinimizdeki eşitlikçi hükümlerin yaşandığı bir altın çağ kastediliyorsa, benim bundan haberim yok.²⁰

3. Mahremiyetin Pratik Tezahürü: Mahrumiyet

Kadının harim merkezli pozisyonu, gündelik yaşam boyutunda bir dizi mahrumiyeti tevhit etmektedir. Kadınların, dinin talepleri konusunda teorik olarak erkeklerle eşit mesafede bulunmalarına rağmen, seküler olanla temas hususunda onlarla aynı şansa sahip olamamaları, söz konusu mahrumiyetlerin eşliğini oluşturmaktadır. Nitekim, çok kereler şahit olduğu üzere, İslamcı erkekler, prensipte haram addettikleri modernizmin dünyasına helalinden nüfuz edebilmek için her türlü yolu denemekte; ancak, kadınlara böyle bir şans tanınmamaktadır. Diğer bir deyişle, hızla profanlaşmaya doğru evrilen bu dünyanın haram gövdesinde klasik fikhın kitabına uygun mübah gözenekler açma (İslamizasyon) girişimlerinde tüm özneler erkeklerden oluşmakta; kadınlar ise ısrarla bu tür girişimlerin dışında tutulmaya çalışılmaktadır. Kısacası, seküler dünyadaki pek çok avantaj ya da nimetten erkekler istifade etmekte; külfet ise genellikle kadının sırtına yüklenmektedir.

¹⁹ Bu bağlamda, Ali Bulaç'ın, geleneği kutsayan S. Hüseyin Nasr'a atıfta bulunması da son derece anlamlıdır. Çünkü bu atıf, Bulaç'ın çizdiği kadın profilinin tamamen gelenekçi bir mentalitenin ürünü olduğuna dair çok önemli bir ip ucutur. Nitekim Nasr da kadını evde konuşlandırırken şöyle demektedir: "Kadın, bir kraliçe gibi yuvasında egemen olup Müslüman koca bir anlamda evde eşinin konuğudur. İçinde yaşadığı yuva ve geniş aile yapısı, Müslüman kadının dünyasıdır. Ondaki kopmak, dünyadan kopmaya veya ölüme benzer. Ona kendisini gerçekleştirme ve temel ihtiyaçlarını karşılamamanın azamî imkanlarını verecek tarzda kurulan bu geniş aile yapısı içinde kadın, kendi varlığının anlamını bulur." Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm: İdealler ve Gerçekler*, çev. Ahmet Özel, İstanbul 1985, s. 129.

²⁰ Mualla Gülnaz, "Ali Bulaç'ın Düşündürdükleri", *Zaman* gazetesi, 1 Eylül 1987. Bu bağlamda H. Toros da, "İslâm kadına en yüksek değeri vermiştir." gibi sözlerin kadınların yaşadıkları hayatı anlamaya ve dillendirmeye pek müsait olmadığını, aksine maruz kalınan tüm haksızlıkların üstünü örtmeye yaradığını ifade etmiştir. Bkz. Yıldız Ramazanoğlu, *Bir Dünyanın Kadınları*, İstanbul 1998, s. 126.

Bu olguyu çarpıcı –belki de ajite edici– bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, sözgelimi, Müslüman ama erkek olmanın sağladığı avantaj gereği kimi erkekler, namahrem bedenlerin huzurunda –haşemalı olmak kaydıyla– Allah'ın lütfettiği deniz nimetinden doyasıya istifade ederken, inanan kadınların böyle bir istifade şansı aslâ bulunmamaktadır.²¹ Bu konuyla ilgili bir başka çarpıcı örnek de, kadınların tesettür ve giyim tarzlarındaki renklilik ve farklılık ciddi tartışmalara konu olmasına karşın, erkeklerin lüks ve serbest giyimlerinin aynı oranda tartışılmamasıdır. Bu yüzdendir ki, Kur'an'da zikri geçen cilbâbın günümüz Türkiye'sinde en fazla taraftar bulan yorumuna göre, Müslüman bir kadının dört mevsim boyunca pardösü ile dolaşması gerekirken, erkeklerin büyük çoğunluğu, kendi giyim kuşamları hakkında vücup ifade eden bir dinî düzenleme bulunmadığı gerekçesiyle oldukça serbest bir şekilde giyinebilmektedir.

Bu durum, İslam ve İslamcılarının dünyasına dışarıdan bakan gözlerin dikkatinden de kaçmamıştır. Mesela N. Göle şöyle demektedir:

Görülmektedir ki erkekler modern dünyanın nimetlerinden yararlanırken, İslamcı kadınlar kendilerinin yalnızca ev içi rollerle sınırlı bir yaşama kapatılmasını kabullenmemektedirler. Bu kadınlarca Müslüman erkeğin İslam'a sığınıp kadınlara 'nasihat' etmesinin arkasında dinin değil, Müslüman erkeğin yaşam çıkarı yattığı gün ışığına çıkarılmaktadır.²²

Göle'nin burada sözünü ettiği İslamcı kadınlardan biri de aynı durum hakkında şunları söylemektedir:

Sadece haramları öne sürerek kadınları toplumdaki soyutlamaya çalışıyorlar. Mesela Müslüman bir erkek, hanımını okula göndermiyor, otobüse binsin istemiyor. Hanımlar açısından haramları öne sürüyorlar... [Şayet ben bu durumda] Allah'ın emirlerini uygulamama noktasında kalıyorsam, bu, erkek için de söz konusudur. Onun da otobüse binmesi sakıncalıdır.²³

Bütün bu farkındalıklara rağmen Müslüman erkekler –elbette ki tümü değil–, bu çifte standartlı tutumlarını gözden geçirmek yerine, tıpkı Yahudi hemcinsleri gibi, kadın olarak yaratılmadıkları için her sabah Allah'a şükretmeyi yeğlemektedirler.

Kanaatimizce, erkeğin lehine kadının aleyhine bir biçimde tezahür eden bütün bu çifte standartlı pratiklerde, ilmihâl ahlakından kaynaklanan apaçık bir hencillik, ilkesizlik ve hatta samimiyezsizlik söz konusudur. Her ne kadar dini bütün

²¹ Bir dönem gazete ilanlarında "Alternatif Tatilin Adı" olarak sunulmasına rağmen, gerçekte günümüzün varlıklı İslamcılarının teorik düzeyde karşı durdukları mevcut sistemi içinde mutlu olmayı temin eden konforlu bir sığınak işlevi gören Caprice Otel'in dindar işadamlarınca hizmete açıldığı ilk sezonda kadınlı erkekli aile plajı ile sadece erkeklere mahsus olan plaj arasında herhangi bir 'ayrac' kullanılmamış olması, erkeklerin modernliğin haram dünyasına nazuz etme konusunda kadınlardan çok daha şanslı olduklarını belgeleyen somut bir örnektir. Bu konuda bkz. Mücahit Bilici, "İslam'ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örneği Olayı", [*İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde], ed. Nilüfer Göle, İstanbul 2000, s. 221.

²² Göle, *Modern Mahrem*, s. 122.

²³ Göle, *Modern Mahrem*, s. 123.

çevrelerde sık sık Kur'an ahlakından söz edilse de, pratikteki ahlak, her gün yeniden sınanan ve muhasebesi yapılan bir hayattan öte, ilmihâllerde matematiksel bir tarzda belirlenen emir-yasak normlarına riayet biçiminde somutlaşmaktadır. Hiç şüphesiz, gündelik yaşamdaki davranış biçimleri ve dolayısıyla kadın-erkek ilişkileri ilmihâl bilgileriyle düzenlenmeye kalkışılınca, büsbütün bir hayat da tematik ya da alfabetik fihristli emir ve yasaklardan oluşmuş bir büyük kitaba dönüşmekte ve kitabına uydurulan her fiil, arsız bir haklılık kazanmaktadır.²⁴

4. Nesneleştirilmiş Kimlik ve Kifayetsizlik

Günümüz Türk toplumunda egemen olan geleneksel İslam anlayışında kadına atfedilen kimlik, "hayatın gerçek öznesi olan erkeğin nesnesi" şeklinde özetlenebilecek bir kimliktir. Esasen bu, tanımlanmış bir kimlik olup, kadının bir erkeğin eşi ve çocuklarının annesi olmasının ötesinde çok fazla bir anlam ifade etmemekte; dahası, onun gündelik yaşamdaki tüm yapıp etmeleri, bireysel kabiliyetleri ve bu kabiliyetlerini ne kadar kullanıp kullanamayacağını limitleri, İslam'ın ataerkil yorumundan istinbat edilen sonuçlara göre belirlenmektedir.

Bu belirlemeye göre kadın için en makbul dünya, ev-eş-çocuk üçgeniyle sınırlı olan dünyadır. Dışa kapalı bu dünyada kadın, bir bakıma evin dekorunu tamamlayan bir eşya hükmündedir. Dolayısıyla, kendisi ve başkaları adına fikir yürütebilecek ve ailenin problemleri için istişare edilebilecek biri değildir. Sürekli evin içinde bulunması ve evle sınırlı bir çevreye sahip olması hasebiyle, kendisine dışarıdan herhangi bir etkinin erişemediği düşünüldüğünden, erkek nezdinde değerli ve saygın telakki olunur. Ancak, ona atfedilen bu saygınlık ve değer, bilincinin dışında gelişen bir şeydir. Ayrıca kadın, kendi başına hareket edebilme ve katılım gücüne de sahip değildir. Toplum ve dış dünya ile ilişkileri, önce babası, sonra kocası dolayımında gerçekleşir.

Bu dolayımında kadın, yazık ki kadın olarak yaratıldığı için, aslâ bir erkeğin beynine ve dinî kemaline sahip olma şans ve umuduna sahip olamaz. Çünkü kadınlar, hem akli hem dinî bakımdan eksiktirler. Erkekler, her iki yönden de daha yetkin oldukları için, başta kadınların vesayetleri olmak üzere siyasal önderlik, kamusal yöneticilik, kanun koyuculuk vb. görevler, onların uhdesindedir.²⁵ Özetle, erkek, hayatın gerçek öznesi, kadın ise bu öznenin nesnesidir.

²⁴ Elif H. Toros, "Hayat, Hikayeler ve Suskunluğa Dair...", [Osmanlıdan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü içinde], ed. Yıldız Ramazanoğlu, İstanbul 2000, s. 202-203.

²⁵ Bu noktada C. Aktaş'ın şu serzenişi oldukça mânidardır: Başörtülü kadın, kamusal alanda bir iddia sahibi olmayı modernist tutum sayan (erkek) aydınların eleştirilerini ciddiye alarak, kadına has sayılan özel alanı yeniden çekici kılmanın yolları üzerine kafa yorarken, aynı aydınlar, kamusal alanda başörtülü kadınları doğrudan ilgilendiren konuları, hiç de İslami endişeleri olmayan kadınlarla tartışmaya devam ederler. Mesela son yıllarda Abant'ta yapılan toplantılarda, en azından bu yazının yazıldığı tarihe kadar başörtülü bir konuşmacının yer almadığı görülmektedir. Başörtülüler böyle toplantılarda ya 'eş' olarak ya da katip olarak yer bulabilirler. Yasaklar başörtülü kadını özel alana dönmeye zorladığı için de onlarla ilgili tartışmalar ağırlıklı olarak, ona özel alanı uygun bulan 'vasilik' iddiasındaki kesimler arasında sürdürülür." Cihan Aktaş, *Bacı'dan Bayan'a: İslamcı Kadının Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul 2001, s. 34.

Nesneleştirilmiş Müslüman kadın tipinin en belirgin vasıflarından biri de tüketiciliktir. Çünkü kadın, evdeki konumu gereği sadece hizmet üretmekte (küldöken) ve dolayısıyla sürekli tüketmektedir (kaşık düşmanı). O kadar ki, bu tip kadınlar, İsmet Özel'in ilginç tespitine göre, tüketime karşı en azından daha az tüketmek gibi bir önlem almamalarından ve büsbütün bir tufeyli olarak yaşamalarından ötürü ülkedeki enflasyonun düşmemesinde de etkin bir rol oynamaktadırlar.²⁶ Yine İsmet Özel'e göre, kadınlar, İslami bir dünya tasavvur etmek –kaldı ki isteseler de edemezler– yerine, çöplerini nasıl değerlendireceklerini, tasarruflarını nerelere aktaracaklarını ve evlerindeki düzenin nasıl olacağını düşünmelidirler.²⁷

Burada resmedilen kadın, Türk-İslam kültüründeki geleneksel kadın tipini anımsatmaktadır. C. Aktaş'ın tipolojisine göre 'gelenekçi kadın', genel geçer değer yargılarına teslimiyet gösteren, yönlendirilen, erkek egemen statüko ile zıtlaşmaktan sakınan, içinde yaşadığı toplumun gelenekleriyle müntesibi olduğu dininin kuralları arasındaki farkları ayırt edemeyen bir kadındır.²⁸ Kuşkusuz, her şeye rıza gösteren ve teslimiyetçiliği bir karakter hâline gelen kadın tipi, Müslüman erkek için gerçekten caziptir. Dahası, çoğu zaman istenen ve özlenen kadın tipi de budur. İsmet Özel'in deyişiyle, "Bize ihtiyar adam imanı değil, kocakarı imanı tavsiye edilmiştir. Demek ki, kadınların örnek alınacak bir tarafı var. Bunu bekliyoruz kadınlardan..."²⁹

Yıldız Kavuncu, bu beklentinin sebebini şöyle izah etmektedir:

Müslüman erkek neden korkuyor? Bilen, öğrenen kadından. Yalnızca ev işleriyle meşgul, dış dünyadan kopuk kadına tahakküm etmek, kendine hayran ve ram etmek kolay da ondan. Kadın tahsil görüp kendini aştıkça, eleştirel bir gözle çevresine bakabildikçe erkeği ürkütüyor. Her şeye razı, uysal, 'uyuyan güzel' kadın tipi çok cazip doğrusu...³⁰

Erkek egemen dünyada kadının edilgen (nesne) bir varlık olarak algılanmasının en temel nedenlerinden biri, onun biyolojik ve psişik doğasında mündemiç olduğu varsayılan kifayetsizliktir. Anti feminist olmamakla birlikte kadınlardan yana sükut-ı hayale uğrayan ve bu yüzden onlar aleyhine epeyce düşüncesi olan İsmet Özel'in son derece ilginç tespitine göre, kadın, fiziksel olarak geniş kalçalı –bu tabir İ. Özel'e aittir–, dar omuzlu bir şeydir. Erkek ise, tam aksine dar kalçalı ve geniş omuzludur. İki cins arasındaki bu farklılığın gösterdiği şey şudur: Kadın, ruhsal olarak yerleşik ve oturmuş bir varlıktır. Bu yüzden harekete müsait değildir. O ancak büyümeye, geliştirmeye ve korumaya elverişlidir. Oysa erkek, dar kalçalı olduğu için, atılım yapmaya ve hareket etmeye müsait bir varlıktır.³¹

²⁶ Özel, *Sorulunca Söylenen*, s. 367.

²⁷ Özel, *Sorulunca Söylenen*, s. 378.

²⁸ Cihan Aktaş, *Sistem İçinde Kadın*, İstanbul trz., s. 81-103.

²⁹ Özel, *Sorulunca Söylenen*, s. 390.

³⁰ Yıldız Kavuncu, "İslam'da Kadın ya da İpek Böceği", *Zaman* gazetesi, 29 Eylül 1987.

³¹ Özel, *Sorulunca Söylenen*, s. 366-368.

B. Söylemi Besleyen Temel Kaynaklar

1. Kur'an

Kur'an, hiyerarşik olarak, aktüel-ataerkil dinî söylemi besleyen temel kaynakların başında yer almaktadır. Hiç şüphesiz, Kur'an, erkeği kadına önceleyen bir dil dizgesine sahip olup, bu dizgenin/sistemin yapısını oluşturan çeşitli enstrümanları, doğrudan veya dolaylı olarak kadın-erkek çiftinden söz eden hemen her ayetin literal formunda gözlemlemek mümkündür. Nitekim, bu durum daha nüzul döneminde fark edilmiş ve başta Resulullah'ın (s.a.v.) eşleri –özellikle Ummu Seleme– olmak üzere Esmâ bint Umeyys ve ensardan Ummu Ammâra gibi bazı sahabe kadınlar Hz. Peygamber'e gelerek, "Kur'an'daki her şey erkekler için; biz kadınların adı yok, niçin?" mealinde bir serzenişte bulunmuşlardır. Bu serzenişin ardından, inanan erkeklerle inanan kadınların uhrevi sevap ve mükafata nailiyette eşit olduklarını bildiren 33. Ahzâb suresinin 35. ayeti nazil olmuştur.³² Ancak, erkeğin norm hâline getirilmesine 'hayır' diyen bu ve benzeri içerikteki birkaç ayet dışında³³ –ki bu ayetlerin söz diziminde de erkek mükaddemdir– Kur'an'ın tamamında, erkek egemen bir dil ve üslûp kullanılmıştır. O kadar ki, Allah, cinsiyetten münezzeh olmasına rağmen, kendisini müzekker bir zamirle (*huve*) ifade etmiştir. Bunun yanında, inananlara ve inananmayanlara yönelik hitapların hemen hepsinde müzekker kalıbı kullanılmış (*âmenû-keferû*) ve kadınların bu hitap tarzının zımnında mündemiç olduğu kabul edilmiştir (*tağlîb*). Ayrıca, semantik açıdan insan-beşer türünü ifade eden ve bu türün kadın veya erkek her ferdi için kullanılan *insân* kelimesinin çoğulu olan *nâs* (insanlar) lafzıyla da kimi zaman sadece 'erkekler' kastedilmiştir.

Kuşkusuz, Kur'an'ın bütün bu hitap tarzlarında erkeği kadına öncelemesi, Arap dilinin sentaktik ve morfolojik yapısından kaynaklanmaktadır. Dilin, herhangi bir toplumun hayat felsefesini yansıtan bir ayna olduğu ve Allah'ın da ilk defa belli bir topluma belli bir dille hitap ettiği gerçeği göz önüne alındığı takdirde, Kur'an'ın dil sistemindeki ataerkilliğin bu boyutunun dinsel değil, dilsel bir olgunun tezahürü olduğu anlaşılacaktır. Zira, Kur'an, R. Garaudy'nin deyişiyle,

evrensel mesajını yedinci yüzyılın Araplarına ilan eder. Yani Ortadoğu'nun 'ataerkil' geleneğinden olan bir topluluğa... Kadının esas itibarıyla erkekten aşağı görülmesini kutsal bir inanç gibi benimseyen İbrani soyunun temsilcisi bir halka... Saint Paul'ün (Aziz Pavlus), aşırı derecede kadın düşmanı Hıristiyanlığının anlayışındaki bir kayme... Kısacası, erkeğin hakimiyetine bağlı kabileci geleneği içinde hayatını sürdüren Arap Yarımadası'nın Araplarına...³⁴

³² Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1987, VI. 383-384; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut t.y., IV. 283.

³³ Bkz. 3. Âlu İmrân, 195; 4. Nisâ', 124; 9. Tevbe, 72; 33. Ahzâb, 73; 40. Mü'min, 40.

³⁴ Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın, İstanbul 1995, s. 191.

Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar, dinî ve dünyevi düşünce evrenlerini işte bu ataerkil örüntüler ekseninde tesis etmişlerdir. Nitekim, İslam öncesi dönemlerde "Arapların en şerefli benim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa gelsin kılıcını şu ayağıma vursun" gibi sözlerle mefharet gösterileri yapan ve sırf bu türden budalalıkları yüzünden iki veya daha fazla kabile arasında on yıllarca süren pek çok savaşa tanık olan bu toplumun³⁵ ataerkil dünyasında kadın, sahip olduğu cinsiyet sebebiyle daha en başından aşağılanan, hor görülen bir varlıktır. Kız olarak doğmakla ailesine karşı ilk suç işlemiş olan bu varlık; toplumsal sistemi bedensel güç, savaşçılık, dayanıklılık ve ekonomik faaliyet gibi erkeksi değerlerin belirlediği bir ortamda, fiziksel yetersizlik sebebiyle işe yaramamakta, beslenmesi, büyütülmesi ve korunması, ailenin ya da kabilenin erkekleri için ekstra bir yük teşkil etmektedir.³⁶ Kur'an, hayli kalabalık bir esnâm ve evsân panteonuna sahip olan nüzul dönemi Araplarının, kız çocuklarına yönelik genel tavrını şöyle özetlemektedir:

Onlardan birine kız [çocuğu] müjdelendiği zaman öfkeden yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir ve [kendi kendine düşünür]: Onu aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki verdikleri hüküm ne kötüdür.³⁷

Arapların ataerkil örüntüleri sadece kadını aşağılamakla kalmamış; bilakis bu aşağılama dilin mantığına da yansımıştır. O kadar ki, Araplar, kelimenin sonunda dişillik (müenneslik) ifade eden 'kapalı *tā* (*hā*) harfinin bulunmaması durumunda, gerçekte müennes olan kelimeleri müzekkerleştirmenin formülünü aramışlardır.³⁸ Belki de bu gayretlerin bir sonucu olarak, Arapçada kadınlarla ilgili hayız ve hamilelik gibi nitelermeler dahi müzekker (eril) kelime kalıbıyla (*hā'iz*, *hāmil*) ifade edilmiş; keza, biri müennes diğeri müzekker olan iki varlığı ifade etmek için kullanılan tesniye kalıpları da, tıpkı ay ve güneşi ifade eden *kamerān* sözcüğünde olduğu gibi, müzekker olarak formüle edilmiştir. Benzer şekilde, ana-baba anlamındaki *ebevān-ebeveyn* kelimesi de yine 'ba-ba' anlamına gelen *eb* kelimesinden türetilmiştir.³⁹

³⁵ Bkz. Ebû Ömer Ahmed İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-ferid*, Kahire 1973, V. 132 vd.

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara 2000, s. 34-38.

³⁷ 16. Nahl, 58-59.

³⁸ Bkz. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *el-Muzekker ve'l-muennes*, Kahire 1975, s. 41.

³⁹ Arap dilinin erkek egemen bir dil olduğuna dair sayısız örnek vardır. Sözgelimi, Sîbeveyh, "nahvin Kur'an'ı" olarak kabul edilen *el-Kitâb*'ında, mu'reblik bakımından en güçlü (*eşedd-i temek-kun*) sözcüğün 'müzekker' olduğunu belirtmiş (bkz. Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kunbur [Kanber] Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Bulak 1318, II. 13); Alî b. Mes'ûd ise, *Merâhu'l-ervâh* adlı klasik sarf kitabında bazı kelimelerin mahreçlerinde hiyerarşik bir üstünlükten söz etmiştir. Onun bu konuyla ilgili şu ifadesi oldukça ilginçtir: "Tâ, *darabet* fiilinde müenneslik alameti kılınmıştır. Çünkü tâ ikinci mahreçtedir. Müennesler de (kadınlar) yaratılışa ikincidir." Ahmed b. Alî b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervâh*, neşr. Kırmılı Yûsuf Ziyâ, İstanbul 1317, s. 12-13.

Kur'an'ın kullandığı bu dil dizgesinde erkek, antropolojik açıdan da kadına mukaddem bir varlık olarak konumlandırılmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, cinsellik ve şehvet konusunda erkeğin suje olarak, biyo-psişik açıdan daha cazip bir varlık olarak algılanan kadının ise obje olarak takdim edilmesidir.

Kadınlara yönelik şehvi arzulara, oğullara, yığınla biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük, insanlara [erkeklerle] cazip kılındı. Bütün bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Ne ki erişilecek en güzel hedef, Allah katındadır.⁴⁰

Görüldüğü gibi, bu ayette erkekler asıl kabul edilmekte ve tabiatıyla, hitap onlara yöneltilmekte; gerçek suje olan yetişkin erkekler için çekici kılan dünyevi objelerin (*metâ'*) başında ise, kadın ve onun cinselliği gelmektedir. Ancak, burada erkeğin öncelenmesi, antropolojik bir gerçekliğin tasvirinden ibaret olup, Kur'an'ı 'çölde yaşam kılavuzu' olarak tanımlama gayreti içinde olan bazı çevrelerin iddia ettiklerinin⁴¹ aksine, karşıt cinsler arasında bir değerlilik-değersizlik mukayesesi içermemektedir. Başka bir deyişle, kadının cinsel yönden erkeği cezbeden bir varlık olarak tasvir ve tavsif edilmesi, etik bir değer hükmünün değil, inanan-inanmayan her insan için geçerli olan varoluşsal bir hakikatin ifadesidir.⁴²

Ne var ki, klasik dönem müfessirleri, ayetteki bildirimini (*ihbâr*), tüm kadınlara yönelik bir değersizlik hükmü (*inşâ'*) olarak yorumlamışlardır. Mesela Endülüslü müfessir Kurtûbî'nin (ö. 671/1273), İslam'a karşı önyargılı çevrelerin Kur'an karşıtı söylemlerine argüman oluşturan yorumu şöyledir:

Allah bu ayette dünya metalarının sayımına kadından başladı. Bunun sebebi, [müzekker] nefislerin onlara karşı çok istek ve özlem duymasıdır. Çünkü kadın cinsi, şeytanın kemendidir; erkekler için de fitnedir. Nitekim Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Erkekler için ardında bıraktığım en büyük fitne kadınlardır." Bu hadisi Buhârî ve Muslim kaydetmiştir. Kadınların fitnesi tüm fitnelerden daha tehlikelidir (*eşed*). Söylenceye [*kîle*] göre, kadınlar için iki, erkek çocuklar için tek fitne söz konusudur. Kadındaki iki fitneden ilki, akrabalık ilişkilerini kesmeye yol açar. Çünkü kadın, kocasına annesi ve kız kardeşleriyle ilişkisini kesmesi için dayatmada bulunur. Kadının ikinci fitnesi ise, [erkeği] helal haram gözetmeksizin dünyalık biriktirme hastalığına müptela kılmasıdır. Erkek çocukların tek fitnesine gelince; bu fitne, onlar için dünyalık biriktirme uğraşdır. İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, "Kadınlarınızı yüksek yerlerde oturtmayın ve onlara yazı yazmayı öğretmeyin." demiş ve böylece erkekleri kadınlara karşı uyarmıştır. Çünkü, kadınların yüksek yerlerde iskan edilmesinde, erkekleri görme riski söz konusudur. [Yine bu durumda] kadınlar için koruyucu bir engel ve perde de yoktur. Dolayısıyla, onların erkekleri görmesi ve böylece fitne ve bela çıkması muhte-

⁴⁰ 3. Âlu İmrân, 14.

⁴¹ Mesela bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, İstanbul 1993, s. 143.

⁴² İlhami Güler, "Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", *İslâmî Araştırmalar (Kadın Özel Sayısı)*, X (1997), sayı: 4, s. 298.

meldir. Zira, kadınlar erkekten yaratılmıştır; tabiatıyla hep ona yaklaşma eğilimi içindedirler. Erkeklerde ise şehvet yaratılmış ve kadınlar da onun şehvetini dindirme vasıtası kılınmıştır. Bu yüzden, erkekle kadın ateşle barut gibidir.⁴³

Kurtubî'nin, kadın konusunu Kur'an'ın 'yumuşak karnı' hâline getiren bu yorumu,⁴⁴ hiç kuşku yok ki, günümüz erkek Müslümanların hatırı sayılır bir kısmı tarafından da kabul görmekte ve bu kabul, çeşitli münasebetlerle açıktan veya zımnen ikrar edilmektedir. Dahası, bu klasik yorumda ortaya konan ataerkil konsept, modern zamanlarda inkarı mümkün olmayan bir verili durum olarak her dem tazelenmekte ve bilhassa İslam-modernite karşıtlığı bağlamında yeniden ve yeniden üretilmektedir.

Kur'an'ın dil dizgesindeki ataerkilliğin bir diğer versiyonu da, aile ve toplum yaşantısını düzenleyen hukuki hükümlerde kendisini göstermektedir. Şöyle ki, Kur'an'da, erkeklerin kadınlara karşı birtakım hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları bulunduğu; ancak son kertede erkeğin kadından bir derece üstün olduğu beyan edilmiştir.⁴⁵ Buna bağlı olarak, 4. Nisâ', 34. ayette erkeklerin kadınlar üzerinde riyaset hakkı (kavvamlık) olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde, Ummu Seleme'nin "Ey Allah'ın Resulü! Erkekler savaşa gidiyorlar ve mirastan bize verilenin iki katını alıyorlar; ne olurdu sanki biz de erkek olsaydık; onlar gibi savaşır ve mirastan da onlar kadar pay alırdık." diye yakınmasının ardından inen 4. Nisâ', 32. ayette,⁴⁶ Allah katında müspet değer ifade eden kazanımlardan sadece erkeğin değil, kadının da hak ve pay sahibi olduğu bildirilmiş; ancak, yine de Allah'ın cinslerden sadece birine (erkeğe) tahsis ettiği avantajlar için, 'keşke' diye başlayan taleplerde bulunulmaması gerektiği bildirilmiştir. Bütün bunların yanında, 2. Bakara, 282. ayette iki kadının şahitliği tek erkeğin şahitliğine denk tutulmuş; miras hukukunu düzenleyen 4. Nisâ', 11. ayette, erkek çocuğa kız çocuğunun payının iki katı verilmesi emredilmiş ve yine boşanma yetkisi de genelde erkeğe verilmiştir.

Genellikle kadından bir problemler düzeneği içinde söz eden ve onun cahiliyedeki makus talihini değiştirmeye çalışan Kur'an'ın bu hükümleri, kadın-erkek arasındaki ilişkileri erkek egemen bir sistem içerisinde düzenleyen modern ataerkil dinî söylemin en temel dinî dayanaklarını oluşturmaktadır.

Şöyle ki, günümüz Müslümanlarının kahir ekseriyeti nezdinde Kur'an, Sünni gelenekteki yerleşik telakki gereği kadim ve her kelimesi her çağa hitap eden bir metin olarak kabul edilmektedir. Bu kabule istinaden Kur'an, dün olduğu gibi bugün de mantuk merkezli bir yoruma tâbi tutulmakta ve on dört asır önce-

⁴³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-kur'an*, Beyrut 1988, IV. 20.

⁴⁴ Mesela Goldziher'in, kadınların yüksek yerlerde oturulmamasını ve onlara okuma-yazma öğretilmemesini öğütleyen rivayetten hareketle İslam'a yönelttiği eleştiriler için bkz. Ignaz Goldziher, "İslâm'da Eğitim", çev. M. Said Hatiboğlu, *İslâmî Araştırmalar*, II (1988), sayı: 7, s. 90.

⁴⁵ 2. Bakara, 228.

⁴⁶ Elhü Muhammed Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, Beyrut 1995, II. 420.

Kur'an'ın kullandığı bu dil dizgesinde erkek, antropolojik açıdan da kadına mukaddem bir varlık olarak konumlandırılmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, cinsellik ve şehvet konusunda erkeğin suje olarak, biyo-psişik açıdan daha cazip bir varlık olarak algılanan kadının ise obje olarak takdim edilmesidir:

Kadınlara yönelik şehvi arzulara, oğullara, yığınla biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük, insanlara [erkeklerle] cazip kılındı. Bütün bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Ne ki erişilecek en güzel hedef, Allah katındadır.⁴⁰

Görüldüğü gibi, bu ayette erkekler asıl kabul edilmekte ve tabiatıyla, hitap onlara yöneltilmekte; gerçek suje olan yetişkin erkekler için çekici kılınan dünyevi objelerin (*metâ'*) başında ise, kadın ve onun cinselliği gelmektedir. Ancak, burada erkeğin öncelenmesi, antropolojik bir gerçekliğin tasvirinden ibaret olup, Kur'an'ı 'çölde yaşam kılavuzu' olarak tanımlama gayreti içinde olan bazı çevrelerin iddia ettiklerinin⁴¹ aksine, karşıt cinsler arasında bir değerlilik-değersizlik mukayesesi içermemektedir. Başka bir deyişle, kadının cinsel yönden erkeği cezbeden bir varlık olarak tasvir ve tavsif edilmesi, etik bir değer hükmünün değil, inanan-inanmayan her insan için geçerli olan varoluşsal bir hakikatin ifadesidir.⁴²

Ne var ki, klasik dönem müfessirleri, ayetteki bildirimini (*ihbâr*), tüm kadınlara yönelik bir değersizlik hükmü (*inşâ'*) olarak yorumlamışlardır. Mesela Endülüslü müfessir Kurtûbî'nin (ö. 671/1273), İslam'a karşı önyargılı çevrelerin Kur'an karşıtı söylemlerine argüman oluşturan yorumu şöyledir:

Allah bu ayette dünya metalarının sayımına kadından başladı. Bunun sebebi, [müzekker] nefislerin onlara karşı çok istek ve özlem duymasıdır. Çünkü kadın cinsi, şeytanın kemendidir; erkekler için de fitnedir. Nitekim Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Erkekler için arımda bıraktığım en büyük fitne kadınlardır." Bu hadisi Buhârî ve Muslim kaydetmiştir. Kadınların fitnessi tüm fitnelerden daha tehlikelidir (*eşedc*). Söylenceye [*kîle*] göre, kadınlar için iki, erkek çocuklar için tek fitne söz konusudur. Kadındaki iki fitneden ilki, akrabalık ilişkilerini kesmeye yol açar. Çünkü kadın, kocasına annesi ve kız kardeşleriyle ilişkisini kesmesi için dayatmada bulunur. Kadının ikinci fitnessi ise, [erkeği] helal haram gözetmeksizin dünyalık biriktirme hastalığına müptela kılmasıdır. Erkek çocukların tek fitnessine gelince; bu fitne, onlar için dünyalık biriktirme uğraşdır. İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, "Kadınlarınızı yüksek yerlerde oturtmayın ve onlara yazı yazmayı öğretmeyin." demiş ve böylece erkekleri kadınlara karşı uyarmıştır. Çünkü, kadınların yüksek yerlerde iskan edilmesinde, erkekleri görme riski söz konusudur. [Yine bu durumda] kadınlar için koruyucu bir engel ve perde de yoktur. Dolayısıyla, onların erkekleri görmesi ve böylece fitne ve bela çıkması muhte-

⁴⁰ 3. Âlu İmrân, 14.

⁴¹ Mesela bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, İstanbul 1993, s. 143.

⁴² İlhami Güler, "Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", *İslâmî Araştırmalar (Kadın Özel Sayısı)*, X (1997), sayı: 4, s. 298.

meldir. Zira, kadınlar erkekten yaratılmıştır; tabiatıyla hep ona yaklaşma eğilimi içindedirler. Erkeklerde ise şehvet yaratılmış ve kadınlar da onun şehvetini dindirme vasıtası kılınmıştır. Bu yüzden, erkekle kadın ateşle barut gibidir.⁴³

Kurtubî'nin, kadın konusunu Kur'an'ın 'yumuşak karnı' hâline getiren bu yorumu,⁴⁴ hiç kuşku yok ki, günümüz erkek Müslümanların hatırı sayılır bir kesimi tarafından da kabul görmekte ve bu kabul, çeşitli münasebetlerle açıktan veya zımnen ikrar edilmektedir. Dahası, bu klasik yorumda ortaya konan ataerkil konsept, modern zamanlarda inkarı mümkün olmayan bir verili durum olarak her dem tazelenmekte ve bilhassa İslam-modernite karşıtlığı bağlamında yeniden ve yeniden üretilmektedir.

Kur'an'ın dil dizgesindeki ataerkilliğin bir diğer versiyonu da, aile ve toplum yaşantısını düzenleyen hukuki hükümlerde kendisini göstermektedir. Şöyle ki, Kur'an'da, erkeklerin kadınlara karşı birtakım hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları bulunduğu; ancak son kertede erkeğin kadından bir derece üstün olduğu beyan edilmiştir.⁴⁵ Buna bağlı olarak, 4. Nisâ', 34. ayette erkeklerin kadınlar üzerinde riyaset hakkı (kavvamlık) olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde, Ummu Seleme'nin "Ey Allah'ın Resulü! Erkekler savaşa gidiyorlar ve mirastan bize verilenin iki katını alıyorlar; ne olurdu sanki biz de erkek olsaydık; onlar gibi savaşırlar ve mirastan da onlar kadar pay alırdık." diye yakınmasının ardından inen 4. Nisâ', 32. ayette,⁴⁶ Allah katında müspet değer ifade eden kazanımlardan sadece erkeğin değil, kadının da hak ve pay sahibi olduğu bildirilmiş; ancak, yine de Allah'ın cinslerden sadece birine (erkeğe) tahsis ettiği avantajlar için, 'keşke' diye başlayan taleplerde bulunulmaması gerektiği bildirilmiştir. Bütün bunların yanında, 2. Bakara, 282. ayette iki kadının şahitliği tek erkeğin şahitliğine denk tutulmuş; miras hukukunu düzenleyen 4. Nisâ', 11. ayette, erkek çocuğa kız çocuğunun payının iki katı verilmesi emredilmiş ve yine boşanma yetkisi de genelde erkeğe verilmiştir.

Genellikle kadından bir problemler düzeneği içinde söz eden ve onun cahiliyedeki makus talihini değiştirmeye çalışan Kur'an'ın bu hükümleri, kadın-erkek arasındaki ilişkileri erkek egemen bir sistem içerisinde düzenleyen modern ataerkil dinî söylemin en temel dinî dayanaklarını oluşturmaktadır.

Şöyle ki, günümüz Müslümanlarının kahir ekseriyeti nezdinde Kur'an, Sünni gelenekteki yerleşik telakkî gereği kadîm ve her kelimesi her çağa hitap eden bir metin olarak kabul edilmektedir. Bu kabule istinaden Kur'an, dün olduğu gibi bugün de mantuk merkezli bir yoruma tâbi tutulmakta ve on dört asır önce-

⁴³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-kur'an*, Beyrut 1988, IV. 20.

⁴⁴ Mesela Goldziher'in, kadınların yüksek yerlerde oturtulmamasını ve onlara okuma-yazma öğretilmemesini öğütleyen rivayetten hareketle İslam'a yönelttiği eleştiriler için bkz. Ignaz Goldziher, "İslâm'da Eğitim", çev. M. Said Hatiboğlu, *İslâmî Araştırmalar*, II (1988), sayı: 7, s. 90.

⁴⁵ 2. Bakara, 228.

⁴⁶ Elbû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, Beyrut 1995, II. 420.

ki toplumsal koşullar içerisinde vazedilen hükümler, aynıyla bugüne taşınmaktadır. Kadının şahitliği, ev merkezli yaşantısı ve çokeşlilik gibi konularla ilgili ayetlere yöneltilebilecek muhtemel itirazlar karşısında ise, apolojist bir yaklaşımla kimi zaman Mazhar Osman'dan kimi zaman da herhangi bir ruhbilim kitabından istimdat eylemek suretiyle çeşitli te'villere başvurulmaktadır.⁴⁷

Kanaatimizce, burada anakronizmle malül bir hermeneutik yanılama söz konusudur. Kabaca, tarihsel olay veya olguların gerçekte meydana geldikleri tarihsel dönem ve o döneme özgü koşulların dışında, değişik zaman dilimlerinde gerçekleşmiş olay ve olgularla birlikte düşünülmesini ya da bir başka deyişle, farklı dönemlerde meydana gelmiş olayların aynı zaman diliminde vuku bulmuş gibi ele alınıp değerlendirilmesini ifade eden bu yanılama, "mantuk merkezli evrensel Kur'an okuması" diye de tanımlamak mümkündür. Ancak unutulmamalıdır ki, her vahiy gibi Kur'an da boşlukta değil, özgül tarihsel ve toplumsal bir bağlamda nazil olmuştur. Bu itibarla, Kur'an'ın kadın konusuyla ilgili hükümlerini, işte bu otantik bağlam içinde okumak gerekir.⁴⁸ Tarihsel verilerin ışığında maksat ve maslahatı literal anlama önceleyen bu okuyuş çerçevesinde, Kur'an'ın kadının bireysel ve toplumsal durumuyla ilgili düzenlemeleri ile kadın aleyhine oluşan toplumsal yapının dönüştürülmesine yönelik tasarruflarını, nihai limitler olarak değerlendirmek yerine, kendi tarihsel ve toplumsal koşulları içerisinde uygulamaya konan aşamalı bir ıslah projesi şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır.⁴⁹

2. 'Hadis' Olarak Nakledilen Rivayetler

Ataerkil dinî söylem, Kur'an'dan ziyade, başta birinci dereceden muteber kabul edilen hadis musannefatı olmak üzere, kadın ve aile konusunu işleyen klasik İslami kaynakların tümünde yer alan ve kadını eğrilik, nankörlük, eksiklik,

⁴⁷ Mesela bkz. Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, İstanbul 1977, s. 241-242; 252-258.

⁴⁸ Bu konuda bkz. Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, s. 189-199. Bu münasebetle Cihan Aktaş'ın şu ifadeleri de kayda değer niteliktedir: "Ataerkil geleneklere yaslanan bir topluma hitap eden bir dilin retorisi ile ilişkili olan bir metin, öncelikle gözetmiş olduğu temel yönelimler ve ilkeler doğrultusunda anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır. Kutsal kitabımızın hitabettiği zaman ve mekan göz önünde tutulmayınca, Kur'an okumaları bazen vesayetçi yaklaşımlara özendirici bakış açılarını desteklemekte ve ataerkil despotik yapılar Kur'an ayetlerine referansta bulunarak, türlü görünümle varlığını sürdürmeye devam etmektedir." Aktaş, *Bacı'dan Bayan'a*, s. 243.

⁴⁹ Tuksal, *Kadın Karşısı*, s. 236. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an'ın öğretisel bütünlüğünde kadınla erkek arasında bir eşitlik tesis etme endişesi de mevcut değildir. Gerçekte Kur'an, toplumsal alanda, kadın ve erkeğin antropolojik doğalarının farklı alanlarda farklı şekillerde tezahür ettiğini kabul ettiği için, eşitlik ideali yerine 'hak' ve 'adalet' fikrini ön plana çıkarmaktadır. Kanaatimizce, eşitlikten ziyade 'hak etmek', 'hakkını vermek' ve 'adil davranmak' ve 'adaleti tesis etmek', insanın doğasına daha uygundur. Kaldı ki, Kur'an'ın indiği tarihsel koşullar çok yönlü bir şekilde incelendiğinde, kadının mirastaki payı, şahitliği vb. konularla ilgili hukuki düzenlemelerin, eşit olmamakla birlikte hak ve hakkaniyete uygun olduğu görülecektir. Bu konuyla ilgili ayetlerin anılan şekildeki yorumları için bkz. İlhami Güler, "Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", s. 300-303; Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslâmî Araştırmalar (Kadın Özel Sayısı)*, X (1997), sayı: 4, s. 252-258.

ayırtıcılık ve uğursuzluk gibi vasıflarla mümeyyiz bir varlık türü olarak kategorize eden rivayetlerden beslenmektedir.

Bu rivayetlere göre kadın, Hz. Peygamber'in erkeklerle miras bıraktığı en büyük fitnedir. Kadın, ilk yaratılışı gereği eğridir; dolayısıyla, düzeltilmeye çalışılması nafi'dir. Kadın nankördür; bu yüzden cehennemdekilerin çoğunluğu kadındır. Kadın, avrettir. Kadın şeytan veya şeytanın kemendidir. Kadın, Allah'a tam anlamıyla kulluk etmeye engeldir. Kadın uğursuzdur. Kadın, yüksek ya da göze batan mekanlarda iskan edilmemelidir. Kadın için en hayırlı mekan kabirdir. Kadın hem aklen hem dinen eksiktir. Kadına itaat pişmanlıktır. Bu yüzden kadına danışılmalı; ancak, söylediğinin aksi yapılmalıdır. Kadın, kocasından izinsiz dışarı çıktığında her şeyin laneti onun üzerinedir. Kadın, geri planda tutulmalı; yarı aç ve yarı çıplak bırakılmalıdır. Kadınlara okuma yazma öğretilmemelidir. Kadının yapacağı en hayırlı iş, yün eğirmektir. Kadın, baştan çıkarıcı ve ayartıcı bir varlıktır. Kadın, eşek ve siyah köpekle birlikte namazı bozan üç değersiz mahluktan biridir.⁵⁰

Hiz. Peygamber'i fanatik bir kadın düşmanı olarak resmeden bu rivayetlere itibar edildiği takdirde, "Kadınlara için kötü sıfat aramaya ne gerek var? 'Bir kadın işte!' demek yetmiyor mu?" diyen Carcinus'a⁵¹ hak vermemek elde değildir. Ancak, biz bu tür rivayetlerin bir kısmının sened ve metin tenkidine dahi ihtiyacı göstermeyecek derecede asılsız, diğer kısmının ise ravilerin ekleme, çıkarma ve te'vil gibi tasarruflarından kaynaklanan çeşitli illetlerle malul olduğu kanaatindeyiz.⁵² Bu kanaati destekleyen en güçlü delillerden biri, Kur'an'ın, kadını sırf kadın olduğu için yermemesi; ikincisi ise, üstün erdem ve fazileti bizzat Kur'an tarafından tescil edilen Hiz. Peygamber'in, hanımlarına karşı son derece şefkatli ve sevecen davranan bir eş olmasıdır.

Hadis musannefatının yanı sıra, siyer ve sair kaynaklarda da yer alan bilgilere göre, Hiz. Peygamber, eşleriyle birlikte gece sohbetlerinde bulunmuş; bu sohbetlerde onlara ibretli kıssalar anlatmış; onlarla şakalaşmış ve hatta Hiz. Âişe ile koşu yarışı yapmıştır. Günlük ziyaretlerinde, -bazı kayıtlara göre namaza giderken ve hatta oruçlu iken- ellerini hanımlarının omuzlarına koyup onları öpmüştür. Eşleriyle istişarede bulunmuş ve "Kadınlara istişare edin; ancak, onların söylediklerinin tersini yapın." rivayetinin tam aksine, Hiz. Hatice'ye muhalefet etmemiştir. Hanımlarının erdemlerini zikretmiş; onlara olan sevgisini açıkça dile getirmiş; eşini bineğinin terkisine almış; aynı kaptan yıkanmış; kendisine gelen yemek davetine icabette "Ancak hanımla birlikte..." şartını koşmuştur. Bazı insanlara, sırf eşinin [Hiz. Hatice'nin] akrabası olduğu için özel bir ilgi göstermiş ve değer vermiştir. Meşhur Veda Hutbesi'nde erkek ve kadınların birbirlerine karşı olan hak ve ödevlerini bildirmiş; kadınlara iyi muamele

⁵⁰ Bu rivayetlerin kaynakları hakkında bkz. Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul 2000, s. 45 vd.

⁵¹ Bu söz için bkz. Sevim, *Tanrı'nın Sesi Kadın*, s. 56.

⁵² Bu rivayetlerin tahlil ve tenkidi için bkz. Ateş, *Kadın*, s. 45 vd.; Tuksal, *Kadın Kaşığı*, s. 51 vd.

edilmesi gerektiği ilkesini ise, "Sizin en hayırlınız, eşlerine iyi davrananızdır." sözüyle vazedmiştir. Bütün bunların yanında, ev işlerinde eşlerine yardım etmiş; ayakkabı tamiri, elbise yaması, dikiş, elbise temizliği yapmış; yemek pişirmiş ve hatta çocuklarına ve torunlarına bakmıştır.⁵³

Hız. Peygamber'in aile hayatını ve kadınlara yönelik olumlu tavrını yansıtan bütün bu fiili ve kavli sünnetlerine rağmen, İslam toplumlarının ataerkil geleneğindeki kadın karşıtı telakkiler, onun örnek şahsiyeti ve dindeki meşrulaştıncı otoritesi manipüle edilmek suretiyle nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.⁵⁴

3. Popüler Dinî-Didaktik Literatür

Kanaatimizce, kadını fitne ve uğursuzluğun mücessem formu olarak tavsif eden rivayetlerin bu denli itibar görmesindeki en büyük pay, popüler karakterli dinî-didaktik literatür içinde yer alan eserlere aittir. Sünni İslam dünyasında tartışılmaz bir manevi otorite kesbeden Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'u 'ulûmî'd-dîn* ve *Kimyâ-yı saâde'ti* başta olmak üzere, Anadolu coğrafyasında yüzyıllar boyunca geniş halk kitleleri tarafından okunan Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Bustânu'l-'ârifin*'i, Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö.874/1469) *Muzekkî'n-nufûs'u* ve Ahmed Bîcan'ın (ö. 870/1466'dan sonra) *Envâru'l-'âşîkin*'i, söz konusu literatür içinde mütalaa edilebilir.

Esasen, günümüz Türkiye'sindeki Sünni Müslümanlara ve bilhassa avam-ı nâstan olanlara mahsus İslami bilinç, Kur'an ve sahihliği erbabınca onanmış Sünnet'ten çok, bu eserlerde sunulan bilgilerle şekillenmiştir. Kuşkusuz, anılan eserler arasındaki en müstesna yer Gazâlî'nin *İhyâ'sına* aittir. Zira, bugün en mütevazı ev kitaplıklarında dahi mevcut olan bu eser, her ne kadar tarihte İbnu'l-Cevzî ve Mâzerî gibi bazı alimler tarafından eleştirilmiş olsa da, İslam dünyasındaki yaygın kanaat, daha yüzyıllar öncesinden "İslam'a dair bütün kitaplar kaybolup sadece *İhyâ'* kalsaydı kesinlikle diğerlerini aratmazdı."⁵⁵ sözüyle izhar edilmiş; son dönemde yapılan Türkçe çevirisinin reklamında ise, "binlerce kitaba bedel, İslam dinini en güzel anlatan kitap" gibi ifadeler kullanılmıştır.⁵⁶

Gazâlî, geçmiş dönemlerde İslam coğrafyasının belli bölgelerinde vird olarak da okunan bu eserinin⁵⁷ "Rub'u'l-âdât" başlığını taşıyan ikinci cildinde yer verdiği "evlilik" bahsinde erkeklerin kadınlar karşısındaki tarz-ı siyasetlerine dair özetle şunları kaydetmiştir:

⁵³ Hz. Peygamber'in bütün bu davranışlarıyla ilgili rivayetlerin kaynakları için bkz. İbrahim Canan, "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Hız. Peygamber ve Aile Hayatı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1988, 210-240.

⁵⁴ Mesela bkz. Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, s. 75-76.

⁵⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, neşr. Ş. Yaltkaya, Kilisli R. Bilge, İstanbul 1971, I. 23.

⁵⁶ Bkz. Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye: İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1979 [eserin son sayfası].

⁵⁷ M. Emîn el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser fi terâcimi a'yâni'l-karni'l-hâdirâşer*, neşr. Mustafa Vehbi, Beyrut t.y., III. 69.

Hız. Ömer, "Kadınlara muhalefet edin. Çünkü onlara muhalefette bereket vardır." demiş; kaynağı belli olmayan bir rivayette de şu ifadeye yer verilmiştir: "Kadınlarla fikir alışverişinde bulunun; ancak, onların söylediklerinin tersini yapın (*şavirühunne ve hâlifühunne*)..." Hz. Peygamber de "Kadına kulluk eden helak oldu." buyurmuştur... Çünkü Allah Teâlâ erkekleri kadınlardan üstün yaratmış ve kadını erkeğin emrine vermiştir. Erkek, kadının emrine girmekle, ilâhi hükmü değiştirip şeytana itaat etmiştir. Nitekim, Kur'an'da şeytanın söylediği bildirilmiştir: "Onlara, Allah'ın yarattığı şekli bozmalarını emredeceğim" (4. Nisâ', 119). Çünkü erkek, tâbi değil, metbudur. Âmir konumunda olan kadın değil, erkektir. Nitekim Allah, "Onlar kadınlar üzerine kaimdirler." buyurmuş; ayrıca erkeği, 12. Yûsuf, 25. ayette kadının efendisi (*seyyid*) olarak nitelemiştir. Bu itibarla, efendi köle yerine geçerse, Allah'ın yarattığı orijinal form bozulmuş olur (...) Hülâsa, göktaş ve yer adalet ve denge sistemi üzeredir. Haddini aşan her şey alt-üst olmaya mahkumdur. Kadınlara şerrinden emin olmak için, gerek muhalefet gerekse muvafakat konusunda mutedil bir yaklaşım benimsemek gerekir. Çünkü kadınların tuzakları çok büyük, kötülükleri aşikar ve yaygındır. Onlar genellikle ahlaksız olur ve akılları da kıttır.⁵⁸

Evliliği, bir tür kölelik ve esaret olarak gören Gazâlî, kadının ev merkezli yaşantısında riayet etmesi gereken edep kuralları da şu şekilde özetlemiştir:

Kadın evinin en kuytu (*ka'ri beyt*) yerinde oturup yününü eğirmelidir. Sık sık yukarıya (dama veya üst kata) çıkıp dışarıya bakmamalıdır. Komşularıyla fazla diyalog kurmamalı; onların evlerine ancak zorunlu hâllerde gitmelidir. (...) Kocasının izni olmadan sokağa çıkmamalı; izin alıp çıktığında ise yıpranmış kıyafetler içinde kendisini gizlemelidir. Ayrıca, sokaktaki yol güzergahında kendisine tenha mekanlar aramalı; kalabalık sokak ve caddelerden uzak durmalıdır. Bir yabancı tarafından sesinin duyulmasından veya kim olduğunun farkına varılmasından sakınmalıdır. Hatta sokakta karşılaştığı kocasının arkadaşına da tanışlık vermemeli; bilakis, "meğer bunlar birbirlerini tanıyorlarmış" zannında bulunacak insanlardan ötürü kendisini gizleyip yoluna devam etmelidir. Kadının gayesi, kendisine çeki düzen vermek ve evini çekip çevirmek olmalı; namazını kılip orucunu tutmalıdır. Kocası evde yokken kapıyı çalan birine (kocasının arkadaşına) –gerek kendisinin gerekse kocasının kıskançlığını düşünerek– "Kim o?" diye sormamalı ve onun sözüne karşılık vermemelidir. Allah'ın verdiği rızık konusunda kocasının gelirine kanaat etmeli; kendisinden önce onu düşünmelidir. Kocasının yakınlarını kendi yakınlarına tercih etmelidir. Kocasına karşı daima saygılı olmalı ve her ân onun hizmetinde bulunmalıdır.⁵⁹

Gazâlî, yine bu konu kapsamında Müslüman erkeklerin idraklerine son derece hikmetli sözler de sunmuştur. Rivayete göre, Lokman, oğluna şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: "Oğlum kötü kadından sakın. Çünkü o seni genç yaşta kocadır. Kadının şerrinden kork. Çünkü onlar iyiliğe davet etmezler. Sen ka-

⁵⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, Kahire 1987, II. 50-51.

⁵⁹ Gazâlî, *İhyâ'*, II. 66. Bu pasajdaki önemli nüansların pek çoğu, eserin Ahmed Serdaroglu tarafından yapılan çevirisinde maalesef buharlaşmıştır. Bkz. İmam Gazâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroglu, Bedir Yayınları, İstanbul 1985, II. 153-154.

dınların iyi olanlarından bile kendini korumaya çalış.” Hz. Ömer ise, Müslüman erkeklere, “Kadınlarınızın sokaklarda gezmelerini istemiyorsanız, onlara güzel elbise giydirmeyin.” demiş; kendisine üsteleyen karısını da şöyle paylamıştır: “Sen, evin köşesinde duran bir oyuncak gibisin. İhtiyacımız olduğu zaman seninle oynarız. İhtiyacımız olmadığı zaman ise oracıkta durursun.”⁶⁰

4. *Alatürka Stereotipler*

Ataerkil dinî söylemi besleyen önemli kaynaklardan biri de, Anadolu Türk-İslam kültüründeki basmakalıp yargılardır. Aşağıdaki deyimler, âdeta erkeği kut-sayıp kadını/kızı aforoz eden bu yargıların folklorik dildeki yansımalarından sadece birkaçıdır:

Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün. / Oğul, babanın yerine yetişendir; iki gözün biridir. / Oğullu baba ölmez. / Kalkmamış mülk sahibi, kalkmış oğul sahibi / Al armudun alına yaprağına dalına - Seksen kız kurban olsun bir yiğidin yoluna...⁶¹

Hiç kuşku yok ki, Türk toplumunda erkek olarak dünyaya gelmek, başlı başına bir imtiyazdır. Erkeğin daha doğuştan sahip olduğu bu imtiyaz, onun asker olarak vatana hizmet etmesi, babasının ocağını tütürmesi, ihtiyarlık dönemlerinde ebeveynine bakması ve kadına nazaran daha hür bir yaşantıya sahip olmasına bağlanmaktadır.⁶² Buna karşın kadın, Anadolu coğrafyasının büyük bir kesiminde hâlen erkekten düşük bir statüyü temsil etmektedir. Yine bu coğrafyanın özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde alınıp satılan bir meta (başlık geleneği) muamelesi gören kadın, folklorik geleneğe “saçı uzun aklı kısa”, “eksik etek”, “uşakların anası” ve “küldöken” gibi lakaplarla anılmakta; keza kız çocuğu da maddi ve manevi her türlü katkısına rağmen ailede geçici, el oğluna gidecek bir varlık olarak görülmektedir. Hatta Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, kız çocuğunun dünyaya gelişi, tıpkı cahiliye dönemindeki gibi, baba ve erkek akraba tarafından esef verici bir durum olarak karşılanmaktadır. Buna karşın, erkek çocuğun doğumu bir kıvanç vesilesi olarak algılanmakta ve bu kıvancın dildeki yansıması ise, “Erkek adamın erkek çocuğu olur.” sözünde ifadesini bulmaktadır. Diyarbakır’ın köylerinde yapılan bir araştırmada ailelere yöneltilen “kaç çocuğunuz var?” sorusuna cevaben kız çocukları hesaba katılmaksızın sadece erkek çocukların sayısının verilmesi; yine Anadolu’nun değişik yörelerinde kız çocuk doğuran kadının üstüne kuma getirilmesi, boşanması veya çeşitli eziyetlerde bulunulması ve hatta gözünün kör edilmesi,⁶³ erkek adamın erkek çocuğu olmadığına ne tür tepkiler gösterdiğini işaretleyen örneklerden sadece birkaçıdır.

⁶⁰ Gazâlî, *İhyâ*, II. 49, 51-52.

⁶¹ Mahmut Tezcan, *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara 1974, s. 83.

⁶² Tezcan, *Türklerle İlgili Stereotipler*, s. 79.

Öte yandan, geleneksel Türk toplumunda ırz, namus ve iffet gibi kavramlar, kadınla ilişkilendirilmekte; tabiatıyla namussuzluk ve iffetsizlik gibi kavramsallaştırmalar da genellikle kadına veya kıza hamledilmektedir. Erkek söz konusu olduğunda ise, mahza iffetsizlik kategorisine giren davranış biçimleri, 'çapkınlık' olarak değerlendirilmektedir.

Bütün bu çifte standartlı stereotiplerin bir diğer pratik tezahürü de, kız çocuklarına okuma-yazma öğretilip öğretilmemesi konusunda karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak, amelî bir felsefenin özeti niteliğindeki *Kābusnâme*'nin yazarı Keykavus, yüzyıllar öncesinden biz erkeklere şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

Eğer kızın olursa onu bir dadiya emanet et. Dadının iyi olması için kendisine iyi bakmalısın. Daha sonra kıza bir kadın öğretmen bul! Öğretmenin görevi Kur'an okutmak, dua, namaz ve oruç gibi İslam'a ait ödevleri kıza öğretmektir. Kızına yazı öğretme. Kızlar arzularını ve duygularını başkalarına bildirecek biçimde yazı öğrenmemelidir.⁶⁴

Bu anlayış, dindar ailelerin hem dinini hem fennini öğrenecekleri umuduyla kız çocuklarını İmam-Hatip okullarına göndermeye başladıkları şu son birkaç on yıla kadar Türk toplumunun muhafazakâr kesimi ile, özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan geniş halk kitleleri üzerindeki nüfuz ve itibarını muhafaza etmiştir. Nitekim, bundan yaklaşık elli yıl kadar önce Ankara Hasanoglan'da yapılan bir araştırmada, kız çocuklarına erkeklere mektup yazacakları endişesiyle okuyup yazma öğretilmedikleri tespit edilmiş; yine yakın geçmişte Siirt'in Balpınar Köyü'nde yapılan bir alan araştırmasında da kızların ilkökula gönderilmeme sebepleri; a) okuma yazma öğrenerek erkeklerle mektuplaşacakları inancı (bağnazlık); b) Bazı öğretmenlerin kızları baştan çıkaracaklarından duyulan endişe (namus); c) Ev işlerinde annelerine yardımcı olmaları ve küçük kardeşlerine bakmaları, biçiminde saptanmıştır.⁶⁵

Sonuç Yerine

Ataerkillik, binlerce yıllık bir geçmişi bulunan çok köklü bir sistemdir. Bu sistemin ana hatlarıyla incelemeye çalıştığımız modern dönem Türkiye'sindeki dinî-İslami söylem biçimi; Kur'an, 'hadis' olarak nakledilen rivayetler, popüler dinî-didaktik eserler ve alaturka stereotiplerden oluşan dört ana kaynaktan beslenmektedir. Geçmişten gelen nüfuz ve etkisini hâlen sürdüren bu egemen söylemi sorgulamaya yönelik aktüel girişimler ise, umumiyetle "İslam'da kadın sorunu yoktur." önkabulünden hareketle, 'feministlik' olarak kategorize edilmekte ve bilhassa İslami duyarlılığa sahip olan kadın aydınların samimiyet ve hassasiyetlerinin büyük ölçüde göz ardı edildiği bu kategorizasyonda, geleneksel İslam'daki ataerkil sistemi sorgulamak, dinsel-kültürel aslını ve asaletini inkar ederek Batı modernizminin ırgatlığına talip olma çabası şeklinde değerlendirilmektedir.

⁶³ Tezcan, *Türklerle İlgili Stereotipler*, s. 82-86.

⁶⁴ H. Fikret Kanat, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul 1963, I. 229.

⁶⁵ Tezcan, *Türklerle İlgili Stereotipler*, s. 152-153.